

UDK: 929Matvejević, P.(044.2)''1974''
94(497.1)''1974''

Pregledni rad

Primljeno: 25. 8. 2025.

Prihvaćeno: 4. 11. 2025.

DOI: <https://doi.org/10.22586/csp.v57i3.38035>

Nepročitano pismo? Zagonetni slučaj Matvejevićeva pisma Titu

MIRJANA KASAPOVIĆ

Zagreb, Hrvatska

mirjana.kasapovic@gmail.com

Hrvatski i jugoslavenski pisac, književni teoretičar i publicist Predrag Matvejević napisao je 1974. pismo Josipu Brozu Titu nezadovoljan time što je ustavno postao doživotni predsjednik Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Predložio mu je da odustane od te „počasti” ustvrdivši da institut doživotnoga mandata „ne zvuči dobro”. Sudbina toga pisma do danas je ostala nepoznatom i neraskvijetljenom zahvaljujući ponajprije samom Matvejeviću, koji je javnosti ispričao tri vrlo različite priče o tome, ali i novinarima, piscima i znanstvenicima koji su nekritički prihvaćali, prenosili i nadograđivali njegove priče.

Ključne riječi: Predrag Matvejević; pismo Titu; javni intelektualci; intelektualna povijest

Uvod

Jedan od zagonetnijih fenomena suvremene hrvatske i jugoslavenske intelektualne povijesti jest pismo što ga je 1974. Predrag Matvejević napisao i uputio predsjedniku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) Josipu Brozu Titu. Ustavom SFRJ 1974. Tito je postao doživotnim predsjednikom države ili, kako se radije govorilo, predsjednikom „bez ograničenja mandata”. Matvejević nije bio oduševljen tom zamisli, pa je napisao pismo Titu – dokument neraskvijetljene povijesti koji se s vremenom pretvorio u mali mit.

Mitologiziranju pisma najviše je pridonio sam Matvejević, koji je ponudio nekoliko vrlo različitih priča o tome kako je ono nastalo, što je u njemu pisalo, kamo ga je uputio, je li ga objavio, je li dospjelo do Tita, kako je Tito reagirao, kakve je posljedice autor snosio zbog svojega čina. Preuzimajući nekritički Matvejevićeve priče i iskaze te ih proizvoljno nadograđujući, mnogi su novinari, pisci i znanstvenici pridonijeli mitologiziranju pisma. U ovome tekstu prikazujem tri pripovijesti o pismu koje sam dosad otkrila, ali ne isključujem mogućnost da postoji još neka priča ili makar nepoznati elementi poznatih priča koji bi mogli pridonijeti rasvjetljavanju slučaja. Rasvjetljavanje

slučaja Matvejevićeva pisma Titu trebalo bi biti doprinos nastanku cjelovitijih znanstvenih djela o suvremenoj intelektualnoj povijesti Hrvatske koje tek treba napisati. One pretpostavljaju postojanje kritičkih biografija istaknutih intelektualaca s jedne¹ i studija slučaja o intelektualnim raspravama i sporovima o bitnim političkim, kulturnim i društvenim pitanjima koje su metodski utemeljene na „gustim opisima” s druge strane.²

Predrag Matvejević (1932. – 2017.) pripadao je uglednim i utjecajnim hrvatskim i jugoslavenskim intelektualcima. Bio je pisac, publicist, teoretičar književnosti i profesor romanistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Bio je i javni intelektualac u onoj mjeri u kojoj je to bilo moguće u autokratskoj državi u kojoj nije bilo demokratske javne sfere u kojoj bi intelektualci djelovali slobodno. Stoga uvjeti, okviri i učinci njihova djelovanja nisu bili istovjetni onima u zapadnim demokratskim državama.³

Prva inačica priče: „Upozorenje” Titu

U zbirci tekstova *Granice i sudbine. Jugoslavenstvo prije i poslije Jugoslavije* (2015.) što ih je Matvejević napisao devedesetih godina XX. stoljeća – uz neke od njih dopisao je na početku XXI. stoljeća napomene i objašnjenja koja je nazvao „didaskalijama” – objavljeno je i pismo Titu pod naslovom „Upozorenje upućeno Titu 1974. godine”. Teško bi se Matvejević usudio 1974. slati „upozorenja” Titu – pismo zvuči više kao ponizna molba nego kao oštro upozorenje – ali ostavljam postrance tu bizarnost i usredotočujem se na sadržajno bitan dio pisma.

„Dragi družo Tito,

... prilikom Vaše, srećom kratkotrajne, bolesti bio sam ogorčen, osluškajući i ovdje u Zagrebu gdje živim i u Beogradu gdje često boravim kako bi Vas se na srodan način htjeli riješiti svi oni, avaj, prilično brojni krugovi kojima smeta bilo jedinstvo bilo ravnopravnost naroda ove zemlje. Jer, nije tu, naravno, u

¹ Ogleđan je primjer takve studije: PANDŽIĆ, *Ikona jedne ideologije*.

² Pojam „gusti opis” (engl. *thick description*) potječe iz radova američkoga antropologa, etnologa i kulturologa Clifforda Geertza, koji je termin preuzeo od britanskoga filozofa Gilberta Rylea. Označuje metodu kontekstno temeljita, precizna i vjerodostojna istraživanja koje obuhvaća opis intencija, mišljenja, motiva, osjećaja, društvenih interakcija među akterima. Iz „gustoga opisa” proizlazi i „gusta interpretacija” istraživanoga predmeta. Suprotnost je „tankom opisu” (engl. *thin description*), koji se zadržava na jednostavnu prikazu činjenica, neovisnu o namjerama i okolnostima djelovanja aktera (GEERTZ, „Thick Description”). „Gusti opis” bitno je oruđe kvalitativnih pristupa u svim znanstvenim disciplinama i vrstama istraživanja, napose u studijama slučaja u kojima se ne mogu primijeniti komparativne metode, nego se može računati samo na „implicitnu komparativnost”. Vidi: ALEXANDER, SMITH, NORTON, *Interpreting Clifford Geertz*; THOLEN, „Bridging the gap between research traditions”.

³ O genezi, okvirima, oblicima i učincima djelovanja javnih intelektualaca: BOUWER, SQUIRES, „Public Intellectuals, Public Life, and the University”; TODOROVA, „On Public Intellectuals and Their Conceptual Frameworks”; CUMMING, *Changing Role of the Public Intellectuals*; McCORMICK, *Letters to Power*.

pitanju samo sahranjivanje Josipa Broza, nego daleko više želja da se njegovo djelo ponizi i poništi...

... Ja na sreću nisam ni prvi ni jedini, ni u ovoj zemlji ni izvan nje, koji misli da ste Vi stvarno čovjek koji utjelovljuje naše jedinstvo, da se Vaše djelo istinski podudara sa značenjem povijesti koja nas je sjedinila, nakon svega i svemu usprkos...

Razmišljam, međutim, o tome kako i na kojim osnovama možemo najbolje osigurati budućnost ove zajednice kada više ne budemo mogli računati na Vaše inicijative, na Vašu političku razložnost... I dolazim do zaključka da bi za ovu zemlju, sa svim razlikama i protuslovljima njene prošlosti i sadašnjosti, bilo najbolje to da Vi sami, s povjerenjem koje uživate i ovlašćenjima koja ste dobili, osigurate svoju zamjenu...

Naši narodi istinski žele, u to ne sumnjam, da Tito bude do kraja života na kormilu ove zemlje. Ali, dodat ću opet potpuno iskreno: formula o doživotnom mandatu, koja se često nameće neoprezno i nepromišljeno, a ponekad možda i s udvornošću, ne zvuči dobro!...

Susretoh toliko ljudi, i u zemlji i u inozemstvu..., koji o Vašoj ličnosti i djelu imaju najviše mišljenje, a koji su me pitali ne bi li bilo bolje, i zbog demokratskih tradicija i zbog pouka Historije, pa naprosto i iz razloga biološke nepredvidljivosti, takvu formulu ublažiti, ako već ne izbjeći.²⁴

Uz „Upozorenje”, Matvejević je napomenuo: „Nisam zatvoren ni progognjen nakon ovoga pisma, ali su me prestali zvati na partijske sastanke, jer su smisao poruke shvatili kao poziv na ostavku.”²⁵ Odnosno, „sakupljaču članarine za partiju na Filozofskom fakultetu rečeno je da se Matvejevića više ne poziva na sastanke”.²⁶ Tvrdi da „samo pismo nisam htio objavljivati (osim jednom prilikom u nekom malom i nepoznatom sarajevskom listu zvanom ‘Walter’, uoči opsade ‘Šehera’). Znao sam kako bi ga tumačili i razvlačili nacionalisti, napose srpski i hrvatski, tendenciozno kao što oni čitaju slične poruke.”²⁷ Dodaje da je doznao da je Tito pročitao pismo i razmišljao o tome da posluš

⁴ MATVEJEVIĆ, *Granice i sudbine*, 100-103.

⁵ *Isto*, 103.

⁶ MATVEJEVIĆ, „Došla sam na crnu listu jer sam Predraga željela zaštititi, a nitko ne zna što je sve prošao”.

⁷ MATVEJEVIĆ, *Granice i sudbine*, 104-105. Kukić tvrdi da je pismo objavljeno i u talijanskom i francuskom izdanju knjige *Otvorena pisma* u prvoj polovini devedesetih godina (KUKIĆ, „Matvejević – simbol zajedništva, slobode, tolerancije, građanskih i političkih prava”, 19). Kako nije iznio dokaze za tu tvrdnju i kako se cijeli dio o pismu Titu temelji na prepričavanju Matvejevićeva razgovora s Brankom Trivić, novinarkom „Slobodne Europe”, od 27. svibnja 2013., nije isključeno da je Kukić taj navod preuzeo od samoga Matvejevića. Ako je ta pretpostavka točna, Matvejević je opet opovrgavao samoga sebe. Da Kukić zapravo nije imao uvid u pismo pokazuje njegovo fabuliranje o sadržaju zbog kojega nije moglo biti objavljeno ni u prvom (1978.) ni u drugom jugoslavenskom izdanju knjige *Otvorena pisma – moralne vježbe* (1986.): „Razlog je krajnje jednostavan. U pismu Titu on predlaže da se povuče ‘sa svih funkcija’ i ne dopusti ‘ulizicama da nametnu doživotno predsjedništvo’”, jer „nitko ne zna što čovjek može doživjeti pred kraj života što može pokvariti cijelo njegovo djelo” (KUKIĆ, „Matvejević – simbol zajedništva, slobode, tolerancije, građanskih i političkih prava”, 19).

njegov savjet, ali su ga od toga odvrtili važni i moćni drugovi uvjerivši ga da se ne smije povući jer je neophodan državi i društvu.

Važni i moćni drugovi nisu se osvrtni na Matvejevićevo upozorenje da „formula o doživotnom mandatu... ne zvuči dobro”. I nije zvučala dobro, ali prihvatili su je brojni Titovi suvremenici i suradnici iz Pokreta nesvrstanih zemalja, bilo da su se sami proglasili doživotnim predsjednicima država bilo da su ih takvima proglasila kojekakva revolucionarna tijela koja su sami birali i kontrolirali, pa ta praksa nije bila nepoznata i strana ni Titu ni jugoslavenskom vodstvu. Bili su to diktatori Kwame Nkrumah (Gana), Mobutu Sese Seko (Zair), Jean Bédel Bokassa (Srednjoafričko Carstvo), Idi Amin Dada (Uganda), Francisco Macías Nguema (Ekvatorska Gvineja), Laurent Kabila (Kongo), Hastings Kamuzu Banda (Malavi), François Duvalier (Haiti), Habib Burgiba (Tunis), Ahmed Sukarno (Indonezija) i dr. Vladajuća sjevernokorejska partija proglasila je Kim Il Sunga vječnim predsjednikom države posmrtno, a njegova „dinastijskoga” nasljednika Kim Jong Ila za života.⁸

O tome navodnom razgovoru javnost je iscrpnije obavijestio novinar i publicist Boris Rašeta, kojega je vjerojatno „brifirao” sam Matvejević. Kako su i jedan i drugi mogli znati o čemu se razgovaralo kad nisu nazočili sastanku – koji se, po svemu sudeći, uopće nije održao – ostaje tajnom. Ne pozivaju se na arhivska vrela, svjedočenja sudionika, izvješća obavještajaca ili tajna prislušivanja kuharica i domara. No Rašeta konfabulira:

„Matvejevićevo je pismo među prvima dobio hrvatski politički čelnik, lički Srbin Dušan Dragosavac... Dobrodušni, ali plošni lički partizan dr Dušan Dragosavac bio je silno zbunjen Matvejevićevom epistolom. Delikatnost predmeta nadilazila je njegove mogućnosti razumijevanja, a težina problema njegovu političku snagu. On nije znao što će s tim, pa je otrčao na savjetovanje pametnijem Vladi Mrtvacu (Vladimiru Bakariću, prim. M. K.), najmoćnijem i najobrazovanijem hrvatskom komunistu. Pismo je, međutim, bilo prevelik izazov i za Bakarićev – krajnje respektabilan – um, pa su ga odlučili pokazati dvojici najpametnijih i najmeritornijih: Titu i Krleži.

Tito i Kardelj iz Beograda, odakle su krenuli u Sloveniju, prijepodne su oko 11 sati, stigli u vilu Zagorje na Pantovčaku. Dočekali su ih Vlado Bakarić, Miroslav Krleža i Dušan Dragosavac.”

Tito je prvi uzeo riječ kako bi kazao da „drug Matvejević ima pravo”. Nastavio je da je od „drugova više puta dobivao prijedlog da se oslobodi tereta funkcija” te da bi on „volio pisati memoare”. Nazočni su obasuli Tita „kišom superlativa” o njegovoj veličini i nezamjenjivosti, pa je maršal odlučio da ipak neće poslušati Matvejevićev savjet i da će ostati na vlasti do kraja života.⁹

Da je sam Matvejević širio priču o uzbuni među najmoćnijim ljudima Jugoslavije zbog njegova pisma očito je i iz teksta bosanskohercegovačkoga pisca

⁸ JACKSON, ROSBERG, *Personal Rule in Black Africa*; MANGALA, *The Politics of Challenging Presidential Term Limits in Africa*; PETERSON, *Africa's Totalitarian Temptation*.

⁹ RAŠETA, „Drug Matvejević ima pravo”.

i novinara Jasmina Agića: „Mnogo godina kasnije... Matvejević je svjedočio da je, nehотиčno ili ne, saznao da je Tito primio i pročitao pismo riješen da poslušša savjet mladog zagrebačkog romanista, ali su ga u namjeri da se povuče s državničke stolice i posveti pisanju memoara odgovorili Edvard Kardelj, Vladimir Bakarić i Miroslav Krleža, svaki iz svojih razloga.” Nestao je „lički Srbin” Dušan Dragosavac iz Rašetine inačice priče, koji očito nije više bio atraktivna politička figura, premda je upravo on mogao biti najvjerojatniji primatelj pisma koje je, kako je Matvejević priznao u jednoj inačici priče, kopirao i poslao u Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (CK SKH). Dragosavac je u poslijeproljećarsko doba, kao član pobjedničke političke frakcije, sjedio u prisavskoj „Kockici”, zgradi CK SKH, i bdio nad neprijateljima – Tito i Kardelj bili su u Beogradu, a Krleža je istupio iz CK SKH nakon što je potpisao „Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika” (1967.).

U svojemu nekritičkom tekstu Agić piše da je poslije pisma uslijedilo „ono što se jedino i moglo dogoditi i Matvejević je ekskomuniciran iz kulturne i umjetničke zajednice, a stigma, bolje rečeno, žig neprijatelja zemlje nosit će sve do sloma socijalizma kao intelektualno breme i upozorenje drugima koji bi možda htjeli misliti da filozofsko obrazovanje daje pravo čovjeku da propituje temelje države”.¹⁰ Sam je Matvejević pak kazao da mu se poslije pisma nije dogodilo ništa osim što nije više pozivan na partijske sastanke i što ga je zaobilazio „skupljač partijske članarine” na Filozofskom fakultetu.¹¹ O izopćenju iz kulturne i društvene zajednice nije bilo ni govora: ostao je na Filozofskom fakultetu i akademski napredovao, objavljivao je knjige, časopisne članke i novinske tekstove, nije mu oduzeta putovnica, pa je putovao u inozemstvo, nastupao je u javnosti, slao otvorena pisma vlasti i vladajućima. Neutemeljena je konstatacija da je stekao glas neprijatelja države. Matvejević je bio duboko privržen jugoslavenskoj socijalističkoj državi, „Titovoj Jugoslaviji”, i intelektualno i emocionalno ostao je vezan za nju i nakon što se raspala.¹² To se znalo

¹⁰ Agić, „Rijetkima je to uspjelo: Intelektualac koji se suprotstavio Titu, Tuđmanu i Katoličkoj crkvi“.

¹¹ Titova reakcija na pismo, „po spoznajama samog Matvejevića”, bila je „vrlo umjerena” (KUKIĆ, „Matvejević – simbol zajedništva, slobode, tolerancije, građanskih i političkih prava”, 19). Taj se iskaz uklapa u inačicu priče prema kojoj je Tito dobio i pročitao pismo te zauzeo dobrohotno stajalište prema njegovu autoru. No Matvejević je napustio tu inačicu prije no što ju je vjerodostojno dokazao.

¹² SUVIN, „We had a classic: notes defining Predrag Matvejević”; KUKIĆ, „Matvejević – simbol zajedništva, slobode, tolerancije, građanskih i političkih prava”; ĐURAŠKOVIĆ, „Predrag Matvejević: The Crisis of Socialist Yugoslavia”; POSTNIKOV, *Književna republika Jugoslavija*, 269-270 i d. U Zagrebu je 2021. ustanovljena nagrada „Predrag Matvejević” za knjige objavljene „na cijelom području bivše Jugoslavije, pod uvjetom da su po potrebi prevedene i izdane na dominantnom jeziku kulturnog prostora... I dok imena laureta i njihovi nagrađeni naslovi označavaju ono što samo polje prepoznaje kao najvrjednije, ovdje su barem podjednako važna imena samih nagrada: Ugrešić, Kovač, Konstantinović, Matvejević: figure koje su gradile postjugoslavensko književno polje u (anti)herojskim” devedesetim, figure koje su zato sada mjera njegovih vrijednosti” (POSTNIKOV, *Književna republika Jugoslavija*, 327). Pod „dominantnim jezikom” Postnikov misli na jezik koji se u Jugoslaviji nazivao srpskohrvatskim ili hrvatskosrpskim. No u uvjetima natječaja piše da se nagrada dodjeljuje djelima

i u vlasti i izvan nje. O njegovu statusu svjedoče i brojne knjige i članci što ih je objavio poslije pisma Titu.¹³ No bio je sklon dramatiziranju vlastite sudbine pa je, primjerice, pisao sam o sebi kao o „slučaju asistenta Matvejevića”,¹⁴ a nakon 1991. samostilizirao se u figuru koju je teška sudbina gurnula u život „između egzila i azila”.¹⁵

Ako se zanemari izmišljeni sastanak, Matvejevićeva pripovijest ne odgovara ni drugim činjenicama. *Valter*, a ne *Walter*, nije bio „mali i nepoznati list” iz „Šehera”. Dvotjednik *Valter* pokrenuli su 1988. studenti Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu „pod mentorstvom i sponzorstvom dekana Fakulteta, Gaje Sekulića i profesora Nenada Kecmanovića”. Od 1989. list je izlazio kao glasilo studenata Univerziteta u Sarajevu, a 1990. kao glasilo „neovisnih novinara”.¹⁶ Fahrudin Đapo, urednik i novinar konkurentskih *Naših dana*, ustvrdio je da su u njemu pisale „mlade socijalističke i političke elite Grada”.¹⁷ Prvi glavni urednik bio je Rasim Kadić, odgovorni urednik Enver Čaušević, a u uredničkom kolegiju bili su Miljenko Jergović, Darko Lukić, Semezdin Mehmedinović i Tanja Sekulić. „Na naslovnoj stranici prvog broja bila je fotografija ostarjelog Josipa Broza Tita snimljenog s leđa u nekoj šetnji.”¹⁸ S reputacijom „pištolj novina”, dobro se prodavao: „Magazini *Naši dani* i *Valter* postali su publikacije s najširoom cirkulacijom i najvećim političkim utjecajem u Bosni i Hercegovini.”¹⁹ Prema izjavama bivših urednika, pojedini brojevi listova prodavali su se u nakladi od 25.000 do 60.000 primjeraka.²⁰ Jasmin Duraković, koji je na mjestu urednika naslijedio Čauševića, ustvrdio

---

napisanim na hrvatskom, bosanskom, crnogorskom ili srpskom jeziku ili prevedenim na jedan od tih jezika. Nagradu dodjeljuju Radio Gornji grad, Kulturno-informativni centar Zagreb i Suzana Matvejević, uz potporu Grada Zagreba i PEN-a („Natječaj – Književna nagrada Predrag Matvejević za 2025. godinu”).

¹³ Od 1974. do 1990. samo je u Zagrebu objavio knjige *Prema novom kulturnom stvaralaštvu* (1975.), *Te vjetrenjače* (1977.), *Razgovori s Miroslavom Krležom* (1978.), *Jugoslavenstvo danas* (1982.), *Otvorena pisma* (1985.), *Meditranski brevijar* (1987.). Objavljivao je članke u nizu časopisa (*Forum*, *Književni krug*, *Književna reč*, *Književna smotra*, *Kolo*, *Most*, *Naše teme*, *Oko*, *Republika* itd.) i novina (*Borba*, *Danas*, *Komunist*, *Oslobođenje*, *Politika*, *Večernji list*, *Vjesnik* itd.). Nastavio je objavljivati u Hrvatskoj i poslije 1992: *Istočni epistolar* (1994.), *Druga Venecija* (2002.), *Kruh naš* (2009.), *Granice i sudbine* (2015.). Neke su knjige doživjele nova izdanja i prije i poslije 1990.

¹⁴ MATVEJEVIĆ, *Te vjetrenjače*, 127-131.

¹⁵ Kad je napustio Hrvatsku nakon umirovljenja na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1991., Matvejević je tvrdio da se našao u položaju „između azila i egzila”, gdje je bilo „više slobode nego između poslušnosti i šutnje”; živio je „ne u stvarnom azilu ili egzilu nego između jednog i drugog”; „potražio sam sebi mjesto ‘između azila i egzila’”; „vraćam se u Rim s ožiljcima ‘azila i egzila’ na sebi i u sebi”; „oni koji su otišli našli su se ‘između azila i egzila’” (MATVEJEVIĆ, „Requiem za jednu ljevicu”, 22; MATVEJEVIĆ, *Granice i sudbine*, 11, 97, 131, 142 i d.; MATVEJEVIĆ, *Between Exile and Asylum*). Taj je frazem stalno opetovao u svojim člancima, knjigama, napisima i intervjuima. Potkraj života vratio se u Zagreb, u kojemu je i umro.

¹⁶ VELADŽIĆ, „On the Controversies of Democratic Pluralism”, 298.

¹⁷ *Isto*, 299.

¹⁸ DURAKOVIĆ, „Skrivena prošlost”.

¹⁹ SASSO, „The ‘Bosnian Silence’”, 37-38.

²⁰ *Isto*, 38.

je da je *Valter* „imao veliki prodati tiraž, u nekim trenucima i preko 50 hiljada primjeraka, i svima je bilo važno šta će se pojaviti u svakom njegovom novom broju”. Nadalje, „imali smo ogroman tiraž koji se prodavao po ulicama i sefovi redakcije bili su puni keša”.²¹ Urednici i suradnici reklamirali su *Valter* kao posljednje glasilo koje je bilo zabranjeno u Jugoslaviji, što nije ostalo bez odjeka u sarajevskoj i široj javnosti. List je poslije zabrane još neko vrijeme izlazio, a potom se ugasio.

Valter je u brojevima od 24. ožujka 1989. i 26. siječnja 1990., dakle u dva navrata, objavio intervju s Predragom Matvejevićem pod naslovom „Don Kihot sa Legijom časti”. U međurazdoblju, u broju od 5. svibnja 1989., objavljeno je pismo Titu pod naslovom „Ono što doista vrijedi oni ne mogu obezvrijediti (Odlomci iz jednog pisma Titu)”.²² Intervju nije predmet interesa u ovome radu, premda je sam po sebi zanimljiv zato što dokumentira kako jedan istaknuti jugoslavenski intelektualac, kako je Matvejević predstavljen uz razgovor u listu, nije razumio dramatično vrijeme i prostor u kojima je živio, pa tekst vrvii ideološkim iluzijama i promašenim političkim ocjenama.²³ Uz „Odlomke iz jednog pisma” Matvejević je napisao podulje objašnjenje u kojemu piše da *Valteru* ustupa pismo Titu napisano 17. srpnja 1974. Tekstu je priložen faksimil poštanske „Potvrde o predaji pošiljke” od 19. srpnja 1974. iz koje je vidljiva samo adresa primatelja: „Maršalat, za Josipa Broza Tita, Brioni, Pula.” Matvejević je, dakle, pismo poslao maršalatu, vojnom uredu maršala Tita, kojemu je sjedište bilo u Beogradu, a ne na Brijunima, pa bi se adresa mogla proglasiti nepoznatom da se nije znalo tko je bio stanovnik Brijuna u to ljetno doba. U nastavku navodim podulji ulomak iz Matvejevićeve objašnjenja koji je ključan za razumijevanje priče o pismu.

„Nisam ga dosad htio objaviti ili dopustiti da kola u rukopisu. Nisam želio da bude pročitano u duhu u kojemu nije napisano, tj. za ‘obračun’ s Titom, s razloga koji nisu moji: u godinama nakon Karađorđeva, hrvatski su nacionalisti optuživali Tita da je izdao hrvatstvo i prodao se Srbima, danas ga pak oni srpski, sve agresivniji, optužuju da je djelovao protiv Srba, za račun hrvatstva. Tita sam uvijek smatrao Jugoslovenom, na jedan novi, bolji način...”

²¹ DURAKOVIĆ, „Varljivo ljeto 90-te”.

²² Zahvalna sam povjesničarki Sabini Veladžić iz Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu što mi je, na moju zamolbu, poslala skenirane primjerke tekstova.

²³ S Matvejevićem su razgovarali Dejan Mastilović i Saša Leskovic, a sugovornik je najavljen ovako: „Ekskluzivno za ‘Valter’ govori dr Predrag Matvejević, evropski intelektualac, doktor na Sorboni, dugogodišnji suradnik ‘Le Monde’, nosilac francuske Legije časti, redovni profesor zagrebačkog Filozofskog fakulteta i autor niza zapaženih knjiga od kojih su najpoznatije ‘Jugoslovenstvo danas’ i dugo prešućivano ‘Otvoreno pismo’” (*Valter*, 24. 3. 1989.). Otvoreno pismo nije moglo biti prešućeno ako je bilo otvoreno, dakle dostupno javnosti. No Matvejević je upravo u *Valteru* izjavio da nije dopustio da pismo Titu bude objelodanjeno, čak ni da tajno ili polujavno kola u određenim krugovima ili sredinama, pa ga je zapravo učinio zatvorenim. A ono što je zatvoreno i za što se ne zna – ne može biti prešućeno.

Ovo sam pismo otkucao na mašini i poslao preporučeno, na Maršalat, na Titovo ime, na Brione. Sačuvao sam poštansku potvrdu. Daktilografska kopija ostala je na mome stolu, da bi se zatim zagubila ili nestala. Imao sam srećom rukom ispisanu verziju i po njoj, gotovo u cijelosti, restituirao sadržaj pisma. Ono je tada bilo predmetom rasprave u CK Hrvatske. Nije mi se, međutim, ništa dogodilo, niti sam izgubio posao, niti sam bio zatvoren. To svakako ide u prilog primaocu pisma. Ne znam je li ga on sam vidio ili je prije zaustavljeno u kancelariji. Važnija od toga je, za mene barem, sama činjenica da sam ga napisao i poslao.

Nešto se ipak tom prilikom dogodilo. Stanovito vrijeme prije pisma Krleža je predložio da preuzmem mjesto glavnog urednika Jugoslavenske enciklopedije (tzv. 'Jugoslavike'). O tome postoje neki dokumenti. Bio sam pozvan u CK SK Hrvatske i rečeno mi je da razmislim o tom prijedlogu, koji im izgleda posve prihvatljiv. Međutim, nakon pisma prijedlog je pao u vodu. Krleža je vjerojatno doznao što je posrijedi: nije me ni grdio ni hvalio zbog toga. Pravili smo se kao da ništa nije bilo...²⁴

Iz popratne bilješke valja izdvojiti tri iskaza važna za rekonstrukciju Matvejevićeve sage o pismu Titu. Prvo, pismo koje je objavio *Valter* nije bilo pre-slika izvornika što ga je poslao Titu nego njegov „restituirani” oblik. Kopija daktilografskoga izvornika, koju je autor ostavio na svojem stolu, negdje se neobjašnjivo zagubila ili je nestala. Drugo, Matvejević pismo dotad nije objavio nigdje i nije dopustio da „kola”. Ipak se našlo u CK SKH, pa je to tijekom čak raspravljalo o njemu. U drugim inačicama priče tvrdio je da je kopiju pisma sam poslao u CK SKH. Treće, ustvrdio je da mu se zbog pisma nije dogodilo ništa loše, „što ide u prilog primaocu”, premda nije znao je li primatelj uopće primio i pročitao pismo. U kasnijoj inačici tvrdio je da pismo uopće nije dospjelo do Tita ili da ga nije pročitao. K tome, dodatno je „zamračio” ovu inačicu priče hotimičnim nenavodjenjem osoba s kojima je razgovarao u CK SKH o navodnoj Krležinoj zamisli da bude imenovan glavnim urednikom *Jugoslavenske enciklopedije*.

Pomalo je bizarno što je pismo u kojemu se Titu predlaže da napusti državni položaj objavio list nazvan prema Titovu partizanu, ili bolje rečeno prema mitu o Titovu partizanu, Vladimiru Periću Valteru, u stvaranju kojega najveća zasluga pripada partizanskom akcijskom filmu „Valter brani Sarajevo” (1972.) Hajrudina Krvavca.²⁵ Zašto je odlučio objaviti pismo u omladinskom sarajevskom listu koji je smatrao nepoznatim i nevažnim? Veći i utjecaj-niji mediji nisu bili 1989. zainteresirani za pismo koje se u ozračju sve oštrijih javnih kritika titoizma potkraj osamdesetih godina doimalo benignim? I kva je smisla imalo objavljivati pismo u kojemu se Tita moli neka ne prihvati status doživotnoga predsjednika države kad je gotovo desetljeće bio mrtav? Ili je Matvejević želio pokazati kako je on bio hrabar onda kad su drugi šutjeli?

²⁴ *Valter*, 5. 5. 1989., 14.

²⁵ JUKIĆ, „The Psychopolitics of Socialism in Central and Eastern Europe”; RADOVIĆ, „Das ist Walter”.

Naposljetku, pismo nije objavljeno „uoči opsade ‘Šehera’”, kako tvrdi Matvejević, jer je srpska vojna opsada Sarajeva počela 5. travnja 1992., oko tri godine poslije publiciranja pisma u *Valteru*.²⁶

Druga inačica priče: neprimljeno i nepročitano pismo

U drugom članku, objavljenu u zborničkoj spomenici časopisu *Praxis* i Korčulanskoj ljetnoj školi (2012.), Matvejević nudi potpuno drukčiju priču. Prema toj inačici događaja, njegovo pismo „nadležni funkcionari uopće nisu uručili Titu. Napisao sam ga ponovo za javnost, dopunio i doradio, pustio da kola.”²⁷ Nema sastanka i razgovora moćnih drugova o pismu, nema uvjeravanja Tita da prihvati položaj doživotnoga predsjednika države, nema Titova kolebanja o tome bi li prihvatio Matvejevićev savjet – sve je to nestalo kao da nikad nije ni bilo izrečeno i zapisano. Pismo nije tek „restituirani” zagubljeni ili nestali izvornik poslan Titu, nego iznova napisan tekst. Nema ni zabrane kolanja pisma; autor ga je štoviše svjesno pustio u optjecaj i, makar djelomične, usmjeravao kolanje – „kopiju sam poslao Centralnom komitetu”.²⁸ Posve je moguće da „nadležni funkcionari” nisu pismo uručili Titu, jer putovi do maršala nisu bili prohodni. Možda je otegotna okolnost bilo i to što pismo nije upućeno „Maršalatu” u Beogradu nego na Brijunima. I politički mnogo važnije i Titu bliže osobe žalile su se da do njega nisu dospijevala pisma koja su mu slali – poput revolucionara i političara Svetozara Vukmanovića Tempa, Milke Kuftrin, revolucionarke i supruge generala Rade Bulata, Olge Humo, supruge bosanskohercegovačkoga revolucionara i političara Avde Hume – pa je Tito navodno tražio da mu se dostave naknadno.²⁹ Tako se zapravo ne zna što je autentičan sadržaj pisma, a što je autor poslije „doradio” i „dopisao”. Možda je samo popravio *tipfelere* jer je u objavljenoj inačici pisma dometnuo:

„P. S. Ovo sam kucam na mašini, kako umijem i kako mi misli dolaze, pa nije najurednije napisano. Tako spontano kucam i griješim kada pišem najdražim prijateljima, najboljim drugovima. Ovaj put drugu Titu... Primite moje srdačne pozdrave i želje da Vas i dalje služi zdravlje.”

Treća inačica priče: primljeno i nepročitano pismo

Nekako pri kraju sage Matvejević je sugerirao da je Tito ipak vidio pismo, ali ne zna je li ga i pročitao. U intervjuu novinarki *Nacionala* Orhideji Gauri Hodak 2014. kazao je: „Interesantno je da su mi ljudi koji su imali uvida u

²⁶ MAČEK, *Sarajevo under Siege*.

²⁷ MATVEJEVIĆ, „Requiem za jednu ljevicu”, 19.

²⁸ MATVEJEVIĆ, „Došla sam na crnu listu jer sam Predraga željela zaštititi, a nitko ne zna što je sve prošao”.

²⁹ RIDLEY, *Tito. Biografija*, 447-448.

ono što je ostalo od pisama Titu, rekli da postoji mala selekcija pisama koja je Tito ostavio sa strane. Ne znam je li to istina i uzimam to s rezervom, ali rekli su mi da se tu nalazi i ovo moje pismo.”³⁰ Nije poznato kako je pismo dospjelo s Brijuna u Beograd. Je li ga ponio sa sobom sam Tito ili ga je donio netko od njegova pratećega osoblja? Ni četrdeset godina otkako ga je napisao, Matvejević nije znao ili nije želio obznaniti tko su bili njegovi izvori spoznaja o sudbini pisma.

Kako je pismo poslao „Maršalatu” na Brijunima te ako ga je Tito ili netko od njegova osoblja donio u Beograd, onda bi ono trebalo biti u osobnom predsjednikovu arhivu u „Maršalatu”. Maršalat je razgovorni naziv za Kabinet maršala Jugoslavije, koji je tijekom vremena mijenjao nazive, širio djelokrug i povećavao broj uposlenika. U srpnju 1974., kad je Matvejević poslao svoje pismo nepostojećemu „Maršalatu” na Brijunima, taj kabinet imao je 44 zaposlenika: dva generala, pet pukovnika, deset potpukovnika, tri majora, tri vojna službenika, pet podoficira i šesnaest „građanskih lica”.³¹ Pretežno se bavio vojnim pitanjima, ali je u njegovu djelokrugu bilo i sređivanje osobne maršalove arhive. Načelnik kabineta, a to je u trenutku slanja Matvejevićeva pisma bio general Jugoslavenske narodne armije Žika Stojšić (1921. – 2018.), bio je „zadužen za organizaciju prikupljanja i dostavljanja pošte predsjedniku republike kada se on nalazio na putu”, kao i za „staranje o molbama, žalbama i čestitkama iz vojske i građanstva koje su upućivane predsjedniku i njegovoj supruzi Jovanki Broz”.³² Nadalje, „kabinet je bio zadužen da prima molbe, pritužbe i druge predstavke, da ispituje njihovu opravdanost, pribavlja podatke i predsjedniku daje predloge za preduzimanje potrebnih mera. U skladu s odlukom predsednika, Kabinet je strankama davao odgovore i uputstva.”³³ Milkić izdvaja neka sadržajno tipična ili zanimljiva pisma i predstavke, ali ne spominje ni Matvejevića ni njegovo pismo, koje bi zacijelo spomenuo svaki istraživač, makar zbog sadržaja ako je autor u međuvremenu zaboravljen. Kako Matvejević nije dobio ni odgovor ni uputu Kabineta, može se zaključiti da načelnik i njegovo osoblje nisu dobili njegovo pismo ili ga nisu smatrali dostojnim odgovora. Stojšić je doživio gotovo sto godina, pa je bilo mnogo vremena da ga autor upita zna li što o njegovu pismu, ali to očito nije učinio.

U svakom slučaju, o pismu se govorkalo u zagrebačkim, a vjerojatno i u beogradskim i drugim političkim i kulturnim krugovima, uključujući „nacionaliste” kojima je želio uskratiti zlorado naslađivanje njime. No zar su imali razloga da se naslađuju? Pismo sadržava političko denunciranje „srpskih i hrvatskih nacionalista” kao skupina koje se raduju Titovoj bolesti i smrti te priželjkuju propast njegova političkoga djela – socijalističke Jugoslavije. Je li politička optužba 1974. mogla biti gora? I zašto bi se hrvatski nacionalisti

³⁰ MATVEJEVIĆ, „Došla sam na crnu listu jer sam Predraga željela zaštititi, a nitko ne zna što je sve prošao”.

³¹ MILKIĆ, „Vojni kabinet Josipa Broza Tita”, 298.

³² *Isto*, 302.

³³ *Isto*, 307.

izlagali još jednom prokazivanju kad ih je ionako bilo napretek u političkoj represiji poslije 1971. godine?

Ukratko, u prvoj inačici priče Tito je pismo primio, pročitao ga i razgovarao o njemu s najmoćnijima ličnostima Hrvatske i Jugoslavije: Kardeljem, Bakarićem i Krležom. U drugoj inačici priče Tito nije ni primio ni pročitao pismo. Krleža ne samo da nije sudjelovao u razgovoru s Titom i Bakarićem o pismu, nego Matvejević ne zna je li uopće znao za njega. U trećoj inačici priče Tito je navodno primio pismo, ali se ne zna je li ga i pročitao.

To možda nisu jedine priče o pismu. No nastao je svojevrsan mit o pismu i njegovu hrabrom autoru koji je dosegnuo takve razmjere da se obilježavaju obljetnice pisma – zapravo Pisma. Ogledan je primjer mitomanski tekst u *Novostima* objavljen 22. prosinca 2024. u povodu pola stoljeća otkako je „heroj humanizma” Predrag Matvejević uputio otvoreno pismo Titu. Autor Siniša Vuković piše: „Neopreznom čitatelju Matvejevićevo će pismo izgledati podosta poltronski, pisano zamahom udvorničkog adlatusa. Ama, to su stari trikovi retorike u štampanom tekstu što ima snagu izgovorenoga pred mnoštvom.” A oprezan čitatelj vrlo će dobro uočiti da je pismo „časni korak etički čistog intelektualca i proboj ratnika koji napada”. „Cijenim”, piše Vuković, „kako se Matvejević povodio za onom Hegelovom sintagmom glede ‘lukavosti uma’, kao što je znao spominjati, pa je hladnoćom kockara zaigrao na tu kartu – i uspio.”³⁴

U čemu je zapravo uspio? Uspio je izbjeći tamnicu zbog pisma koje je pravljao, dorađivao i puštao – ili nije puštao, kako u kojoj inačici priče – u optjecaj u ograničenim krugovima te koje je objavio godinama poslije Titove smrti? Premda je opetovano javno priznavao da nije imao ozbiljnih posljedica zbog pisma, prema autoru teksta u *Novostima* prijetila mu je teška sudbina od koje su ga spasili bliskost s Titovim prijateljem Krležom, suradnja u *Le Mondeu* i članstvo u PEN-u. Vrlo je vjerojatno da je Matvejević prvotni iskaz kako mu se nakon slanja pisma nije dogodilo ništa loše pretvorio u političku hajku u kojoj mu je bila ugrožena sama egzistencija. Pismo, dakako, nije ispunilo glavnu svrhu jer je Tito ostao predsjednik države do smrti.

Zaključak

Matvejevićevo pismo uklapa se u „komunikacijski žanr” koji se u Jugoslaviji razvio u pravi politološki, sociološki i psihološki fenomen.³⁵ Nije bila riječ o praksi u kojoj istaknuti javni intelektualci šalju otvorena pisma vlastima o nekim važnim i prijepornim kulturnim, političkim i društvenim pitanjima,

³⁴ VUKOVIĆ, „Heroj humanizma”. O drukčijim svjedočenjima o „heroju humanizma”: HEBRANG, *Kronika zla i mučnine*, 25-26, 30, 33, 35-36 i d.

³⁵ DESPOT, *Pisma Titu*; GRIGOROV, „Druže Tito, mi ti se kunemo”; MIHALJEVIĆ, „Comrade Tito, help!”; MIHALJEVIĆ, „Social Inequalities from Worker’s Perspective”; JOVIĆ, „Comrade Tito, it’s all your fault!”; MILKIĆ, „Vojni kabinet Josipa Broza Tita”.

a kojoj je idejno ishodište glasovito otvoreno pismo Émilea Zole francuskom predsjedniku o „ aferi Dreyfus ” 1898., koje je slijedio „Manifest intelektualaca” što ga je potpisalo oko 1200 književnika, umjetnika, akademičara i drugih francuskih intelektualaca.³⁶ U Jugoslaviji nije bilo javnih intelektualaca u pravom smislu riječi jer nije bilo demokratske javne sfere u kojoj bi mogli djelovati bez posljedica za svoj društveni status, pa i samu egzistenciju.

Matvejevićevu pismu prije je mjesto među otužnim dokumentima jednoga vremena u kojemu su se stotine tisuća ljudi obraćale svemoćnom vladaru tražeći od njega sve: novac, lijekove, hranu, stan, pokućstvo, posao, radni prostor, školarinu, automobilske dijelove, priznanje i dr.; žaleći se na nepravde u radnim organizacijama i društvu uopće, direktorske uzurpacije samoupravljanja i nemoć samoupravljača, male plaće, krađe, inflaciju i korupciju, socijalne nejednakosti, „socijalističku aristokraciju” i „buržoaziju” i sl.; tražeći reaktiviranje i premještanje na druge dužnosti u Jugoslavenskoj narodnoj armiji, oslobađanje ili skraćivanje vojnoga roka, oslobađanje od sudjelovanja na vojnim vježbama, upis u vojnu školu, premještanje u drugi grad zbog stambenih, obiteljskih, zdravstvenih razloga i „potrebe da se promeni klima” itd.; predlažući uvođenje i promjenu zakona, sudskih presuda te podupirući Titove javne političke sudove (ozakonjenje smrtnih kazni za žene koje napuste muževe i obratno, obavijesti o sudbini i pravo na pokop članova obitelji, osudu apstraktnoga slikarstva i drugih „dekadentnih strujanja” u umjetnosti, osudu „seljaka okruga Sred i Donjeg Magnojevića” agresije na Čehoslovačku 1968. i dr.); hvaleći se doprinosima državi i društvu (brzim kopanjem lopatom, davanjem krvi, upisom zajma za ceste itd.); nudeći mu svoje astrološke i vidovnjačke usluge. Ima i pisama o međunacionalnim odnosima („nama Romima prijete izgon iz našeg geta”; „gnusno je slušati svaki dan parole kako Srbi pljačkaju Hrvatsku”; „u Banjaluci, u svim većim preduzećima i ustanovama, muslimani su direktori”; „teško mi je kada moram slušati pjesme Vice Vukova” itd.). Brojna su udvornička pisma („najveća sreća koju može pionir osjetiti jest da vas vidi”; „zaželio sam da ti makar u pet minuta kažem koliko te volim”), ali ima i srditih žalopojki („tko se igra s nama, malim, običnim ljudima”).

Potkraj šezdesetih i na početku sedamdesetih godina Tito i najviša savezna tijela primali su oko 30.000 pisama godišnje: „To znači da je svakoga dana više od trideset radnika iz gotovo svakoga urbanog područja Jugoslavije pisalo pismo najvišim vlastima...”³⁷ Posebnu kategoriju činila su pisma zatvorenika koji su molili maršala da ih pomiluje od smrtnih kazni, pusti iz zatvora, skрати im kaznu, poboljša zatvorske uvjete. „Tito je obično naređivao da se smrtnih kazni zamijene doživotnim zatvorom. Tito je osobno intervenirao u stotinama slučajeva da se smanji duljina zatvora ili zapravo netko spasi od smrtnih kazni. U nekim slučajevima Tito je odlučio ne intervenirati i tako katkad ‘potvrditi’ kaznu koju su izrekli sudovi.”³⁸ Toj su kategoriji najbliža

³⁶ McCORMICK, *Letters to Power*.

³⁷ MIHALJEVIĆ, „Social Inequalities from Worker’s Perspective”, 31.

³⁸ JOVIĆ, „Comrade Tito, it’s all your fault!”, 12.

Matvejevićeva pisma u kojima se zauzimao za ljudska i građanska prava političkih protivnika jugoslavenskoga režima koji su zbog svojega djelovanja, najčešće ozakonjenoga „verbalnog delikta”, bili osuđeni na zatvorsku kaznu, zabranu javnoga djelovanja, gubitak posla, zabranu putovanja u inozemstvo i sl. U njima je Matvejević tražio od vladara da ih pomiluje tako što će im osobno ukinuti ili ublažiti kazne koje su izrekli sudovi i Partija. Matvejevićevo pismo Titu može se formalno svrstati i u skupinu molbi, pritužbi i podnesaka vojnom kabinetu, premda mu sadržaj nije bio uobičajen i primjeren slanju toj službi.³⁹

Jović tome „komunikacijskom žanru” pridaje mnogo šire i dalekosežnije značenje. On misli da je izravan odnos Tita i pojedinaca koji su mu slali pisma bio ključ njegove politike „permanentne ‘antibirokratske revolucije’”. Tom postavkom Jović opetuje i „rehabilitira” svoje staro mišljenje da je Slobodan Milošević bio „novi Tito”, a srpska antibirokratska revolucija samo novi oblik stare Titove „permanentne ‘antibirokratske revolucije’”.⁴⁰ Neometano dostavljanje svih, sadržajno cjelovitih pisama Titu od 1974., dakle od usvajanja novoga ustava, sprječavale su „birokracija i, ustvari, politička koalicija utemeljena na konceptu nastavka decentralizacije”.⁴¹ Drugim riječima, bila je to koalicija zagovornika „Kardeljeve Jugoslavije” i protivnika formalno „Titove”, a stvarno unitarizirane i centralizirane „Rankovićeve Jugoslavije” – obje su Jugoslavije, i Rankovićeve i Kardeljeve, bile Titove jer bez njegova pristanka ne bi ni nastale. Nakon što je Kardeljeva koalicija pobijedila Titovu „permanentnu ‘antibirokratsku revoluciju’” sedamdesetih godina, lakše joj je bilo to učiniti osamdesetih i devedesetih, kad se ustremila protiv Miloševićeve antibirokratske revolucije i pobjedom nad njom izazvala slom „odumiruće” Jugoslavije. Da „kardeljevci” nisu onemogućavali Titu uvid u sva pisma koja je dobivao i tako ukinuli jednu pozitivnu političku praksu, povijest bi, možda, bila drukčija.

Taj je „komunikacijski žanr” u Jugoslaviji imao druge izvore i nadahnuća. Takva je praksa bila tipična za preddemokratske i autokratske političke režime – a Jugoslavija je cijelo vrijeme svojega postojanja od 1945. do 1990. bila „revolucionarna autokracija” proizašla iz socijalne revolucije u Drugome svjetskom ratu⁴² – u kojima nije bilo demokratski izabраниh posredničkih institucija između građana i vlasti, pa su se podanici izravno obraćali svemoćnom vladaru svoje zajednice: kralju, caru, sultanu, namjesniku, guverneru, državnom poglavaru... da im pomogne riješiti životne probleme. Pisma i peticije bili su, primjerice, uvriježeni instituti komuniciranja pojedinaca i društvenih skupina s vlašću i birokracijom o gospodarskim, socijalnim, vjerskim i čudorednim pitanjima u Osmanskom Carstvu, pa je njegova dugotrajna vladavina

³⁹ MILKIĆ, „Vojni kabinet Josipa Broza Tita”, 308-309.

⁴⁰ JOVIĆ, *Jugoslavija – država koja je odumrla*.

⁴¹ JOVIĆ, „Comrade Tito, it’s all your fault!”, 19.

⁴² LEVITSKY, WAY, *Revolution and Dictatorship*, 8, 326-331.

dijelovima Jugoslavije vjerojatno ostavila za sobom i dio te tradicije.⁴³ Pismom Titu Matvejević nije uspio potkopati tu tradiciju i praksu. Štoviše, pismima u kojima je tražio Titovu milost za političke zatočenike i stradalnike samo ju je produljivao i učvršćivao.

Literatura

AGIĆ, Jasmin. „Rijetkima je to uspjelo: Intelektualac koji se suprotstavio Titu, Tuđmanu i Katoličkoj crkvi”. Portal Depo, 2. 2. 2018. Pristup ostvaren 10. 2. 2025. <https://depo.ba/clanak/171931/rijetkima-je-to-uspjelo-intelektualac-koji-se-suprotstavio-titu-tudjmanu-i-katolickoj-crkvi>

ALEXANDER, Jeffrey; SMITH, Philip; NORTON, Matthew, ur. *Interpreting Clifford Geertz. Cultural Investigation in the Social Sciences*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.

BEN-BASSAT, Yuval. „Mass petitions as a way to evaluate ‘public opinion’ in the late nineteenth-century Ottoman Empire?”. *Turkish Historical Studies* 4 (2013), br. 2: 135-152.

BOUWER, Daniel; SQUIRES, Catherine R. „Public Intellectuals, Public Life, and the University”. *Argumentation and Advocacy* 39 (2003), br. 3: 201-213.

CUMMING, Dolan, ur. *Changing Role of the Public Intellectuals*. London; New York: Routledge, 2005.

DESPOT, Zvonimir, ur. *Pisma Titu. Što je narod pisao jugoslavenskom vođi*. Zagreb: Večernji list, 2010.

DURAKOVIĆ, Jasmin. „Skrivena prošlost: Kako je Služba državne bezbjednosti privodila studente, ali se rađao i novi ‘Valter’”. Portal Depo, 27. 10. 2018. Pristup ostvaren 30. 3. 2025. <https://depo.ba/clanak/181619/skrivena-proslost-kako-je-sluzba-drzavne-bezbjednosti-privodila-studente-ali-se-radao-i-novi-valter>.

DURAKOVIĆ, Jasmin. „Varljivo ljeto 90-te: Kad su zastave nacionalizama zalepršale iznad Bosne”. Portal Depo, 20. 10. 2019. Pristup ostvaren 15. 4. 2025. <https://depo.ba/clanak/194502/varljivo-ljeto-90-te-kad-su-zastave-nacionalizama-zaleprsale-iznad-bosne>.

DURAŠKOVIĆ, Stevo. „Predrag Matvejević: The Crisis of Socialist Yugoslavia as a Crisis of Yugoslav Identity”. U: *East Central European Crisis of Discourses in the Twentieth Century: A Never-Ending Story?*, ur. Balazs Trencsényi i dr. New York: Routledge, 2024, 271-293.

GEERTZ, Clifford. „Thick Description: Toward an Interpretative Theory of Culture”. U: *The Interpretation of Culture. Selected Essays*. New York: Basic Books, 1973, 3-30.

GRIGOROV, Dimitar. „Druže Tito, mi ti se kunemo. Ritual and Political Power in Yugoslavia: Tito’s Birthday Celebrations (1945-1987)”. U: *Myths, He-*

⁴³ BEN-BASSAT, „Mass petitions as a way to evaluate ‘public opinion’”.

rees, *Gender and Identities*, ur. Aureliana Papa i Bogdan Rentea. Pisa: Clio-hworld, 2011, 67-84.

HEBRANG, Dunja. *Kronika zla i mučnine*. Beograd: Grafički atelje „De-reta”, 1990.

JACKSON, Robert H.; ROSBERG, Carl G. *Personal Rule in Black Africa*. Berkeley: Berkeley University of California Press, 1982.

JOVIĆ, Dejan. „Comrade Tito, it's all your fault! Yugoslav Citizens' Letters to Josip Broz Tito”. *Politička misao* 57 (2020), br. 4: 7-32.

JOVIĆ, Dejan. *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974. – 1990.)*. Zagreb; Beograd: Prometej; Samizdat B92, 2003.

JUKIĆ, Tatjana. „The Psychopolitics of Socialism in Central and Eastern Europe (With Notes of ‘Walter Defends Sarajevo’)”. U: *Myth and Its Discontents: Memory and Trauma in Central and Eastern European Literature*, ur. Danijela Lugarić-Vukas i dr. Beč: Praesens Verlag, 2017, 191-203.

KUKIĆ, Slavo. „Matvejević – simbol zajedništva, slobode, tolerancije, građanskih i ljudskih prava”. *Dijalog* (2017), br. 1-2: 17-23.

LEVITSKY, Steven; WAY, Lucan. *Revolution and Dictatorship*. Princeton: Princeton University Press, 2022.

MAČEK, Ivana. *Sarajevo under Siege*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009.

MANGALA, Jack R., ur. *The Politics of Challenging Presidential Term Limits in Africa*. Cham: Palgrave MacMillan, 2020.

MATVEJEVIĆ, Mirjana. „Došla sam na crnu listu jer sam Predraga željela zaštititi, a nitko ne zna što je sve prošao”. Portal Nacional, 1. 3. 2016. Pristup ostvaren 10. 2. 2025. <https://www.nacional.hr/mirjana-matvejevic-dosla-sam-na-crnu-listu-jer-sam-predraga-zeljela-zastititi-a-nitko-ne-zna-sto-je-sve-prosao/>.

MATVEJEVIĆ, Predrag. *Te vjetrenjače*. Zagreb: Globus, 1978.

MATVEJEVIĆ, Predrag. *Between Exile and Asylum. An Eastern Epistolary*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004.

MATVEJEVIĆ, Predrag. *Granice i sudbine. O jugoslavenstvu prije i poslije Jugoslavije*. Zagreb: VBZ, 2015.

MATVEJEVIĆ, Predrag. *Otvorena pisma*. Zagreb: Vlastita naklada, 1985.

MATVEJEVIĆ, Predrag. „Requiem za jednu ljevicu”. U: *Društvena kritika i humanistički socijalizam*, ur. Dragomir O. Olujčić i Krunoslav Stojaković. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, 2012, 15-26.

MCCORMICK, Samuel. *Letters to Power. Public Advocacy without Public Intellectuals*. Philadelphia: Pennsylvania State University Press, 2012.

MIHALJEVIĆ, Josip. „‘Comrade Tito, help!’ Letters of prisoners and in favour of prisoners addressed to authorities of communist Yugoslavia as a historical source”. U: *Our Daily Crime*, ur. Gordan Ravančić. Zagreb: Hrvatski

institut za povijest, 2014, 295-346.

MIHALJEVIĆ, Josip. „Social Inequalities from Worker’s Perspective in 1960s Socialist Yugoslavia”. *Revue d’études comparatives Est-Ouest* 5 (2019), br. 1: 25-51.

MILKIĆ, Miljan. „Vojni kabinet Josipa Broza Tita: organizacija i delokrug rada 1945-1980”. *Tokovi istorije* 32 (2024), br. 2: 293-316.

„Natječaj – Književna nagrada Predrag Matvejević za 2025. godinu”. Portal Radio Gornji grad, 9. 5. 2025. <https://radiogornjigrad.blog/2025/05/09/natje-caj-knjizevna-nagrada-predrag-matvejevic-za-2025-godinu/>.

PANDŽIĆ, Josip. *Ikona jedne ideologije. Život i djelo Rudija Supeka*. Zagreb: Školska knjiga, 2024.

PETERSON, Dave. *Africa’s Totalitarian Temptation*. Boulder: Lynne Rienner, 2020.

POSTNIKOVIĆ, Boris. *Književna republika Jugoslavija od 1989. do 2022*. Zagreb: Durieux, 2025.

RADOVIĆ, Mina. „‘Das ist Walter’: The Evolving Figure of the Archetypal Hero Embodied by Velimir Bata Živojinović in the Yugoslav War Film”. *Studies in Eastern European Cinema* 13 (2022), br. 2: 162-179.

RAŠETA, Boris. „Drug Matvejević ima pravo”. Portal Vreme, 5. 6. 2024. Pri-stup ostvaren 8. 2. 2025. <https://vreme.com/mozaik/drug-matvejevic-ima-pravo/>.

RIDLEY, Jasper. *Tito. Biografija*. Zagreb: Prometej, 2000.

SASSO, Alfredo. „The ‘Bosnian Silence’? Regime Decline and Civic Alternatives in Bosnia and Herzegovina”. *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* 9 (2014): 27-50.

SUVIN, Darko. „We had a classic: notes defining Predrag Matvejević”. *Japanese Slavic and East European Studies* 40 (2020): 2-23.

THOLEN, Berry. „Bridging the gap between research traditions: on what we can really learn from Clifford Geertz”. *Critical Policy Studies* 12 (2018), br. 3: 335-349.

TODOROVA, Maria. „On Public Intellectuals and Their Conceptual Frameworks”. *Slavic Review* 74 (2015), br. 4: 708-714.

Valter (Sarajevo), 1989.

VELADŽIĆ, Sabina. „On the Controversies of Democratic Pluralism: Discursive Interpretations of the Socialist System Crisis in Bosnia and Herzegovina’s Youth Press at the End of the 1980s”. *Društvene i humanističke studije* 27 (2025), br. 1: 291-320.

VUKOVIĆ, Siniša. „Heroj humanizma”. Portal Novosti, 22. 12. 2024. Pri-stup ostvaren 6. 2. 2025. <https://www.portalnovosti.com/heroj-humanizma/>.

SUMMARY

The Unread Letter? The Mysterious Case of Matvejević's Letter to Tito

Croatian and Yugoslav writer, literary theorist and publicist Predrag Matvejević wrote a letter to the president of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Josip Broz Tito, in 1974, dissatisfied with the fact that he had constitutionally become president of the state for life. Matvejević suggested that he give up the „honour” because the institution of the life tenure „did not sound good”. The fate of the letter has remained unknown and unsolved to this day, thanks primarily to Matvejević himself, who told the public three very different versions of the story, but also to journalists and intellectuals who uncritically accepted, transmitted and expanded upon his stories.

Keywords: Predrag Matvejević; letter to Tito; public intellectuals; intellectual history